

מלחמות ישראל ב"נביאים" – מלחמות חובה, מצוה ורשות

ראשי פרקים:

- א. מלחמת מצוה ומלחמת הרשות – רש"י ורמב"ם
- ב. שיטות הרמב"ם ורמב"ן בספר המצוות, ויישוב לדברי רש"י
- ג. הסברת השיטות של רש"י, של הרמב"ם ושל רמב"ן
- ד. מלחמת מצוה ומלחמת רשות – מאי נפקא מינא?
- ה. עיונים במלחמת עמלק
- ו. מלחמות הגויים שאנו לומדים עליהם בני"ך – מהי הגדרתם?
- ז. העוסק במצוה פטור מן המצוה – בשני כיוונים
- ח. אסא מלך יהודה עשה אנגריא בתלמידי חכמים
- ט. דין בדברי מהרש"א על מעשה אסא המלך באנגריא שלו
- י. הסבר דינים של העושים במעשה פילגש בגבעה – על פי הרמב"ן
- יא. האם היו שחרורים במלחמת פילגש בגבעה?
- יב. מלחמתו של המלך לשמור על כתר, האם היא מלחמת מצוה או מלחמת הרשות?

א. מלחמת מצוה ומלחמת הרשות – רש"י ורמב"ם

חז"ל במשנה הבחינו בין מלחמת מצוה ובין מלחמת רשות, וז"ל (סוטה מד ע"ב): "במה דברים אמורים (שישחררו מן המלחמה את מי שנטע כרם ומי שבנה בית ומי שאירס אשה) במלחמת הרשות, אבל במלחמת המצוה הכל יוצאים, אפילו חתן מחררו וכלה מחופתה". וז"ל רש"י: "במלחמת מצוה, כגון כיבוש ארץ ישראל בימי יהושע". ועוד במשנה (סנהדרין ב ע"א): "אין מוציאים למלחמת הרשות אלא ע"פ בית דין של שבעים ואחד". וז"ל רש"י: "כל מלחמה קרי רשות לבד משל יהושע לכבוש את ארץ ישראל". והרמב"ם בפירושו המשנה כתב,

"למלחמת הרשות היא מלחמת עמון ומואב וישמעאל ודומיהן, ומלחמת מצוה, היא מלחמת עמלק ושבעת העממין". ובמשנה תורה (הל' מלכים פ"ה הל' א"ב) כתב: "אין המלך נלחם תחילה אלא מלחמת מצוה. ואיזוהי מלחמת מצוה? זו מלחמת שבעת העממין ועמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם. ואחר כך נלחם במלחמת הרשות, שנלחם עם שאר העמים להרחיב את גבול ארץ ישראל, ולהרבות בגדולתו ושמעו. מלחמת מצוה אינו צריך רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאת. אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה, אלא על פי בית דין של שבעים ואחד" עכ"ל. וזו ודאי סברה פשוטה היא, שעזרת ישראל מיד צר מלחמת מצוה היא, שאין צורך לבקש עליה רשות מבית הדין, שאם יצטרך לבקש עליה רשות קודם שיוכל להזעיק את ישראל, יפסיד זמן יקר, ושמא יאחר את המועד ולא יוכל להציל את כולם. ורש"י בודאי יסכים גם הוא עליה, ולא הזכיר את זה מפני שהוא פשוט ומובן מאליו.

אך צריך הסבר למה רש"י הזכיר רק את מלחמת יהושע, ולא הזכיר גם את מלחמת עמלק? ובמה שפירש במשנה בסוטה (מד ע"ב), "במלחמת מצוה כגון כיבוש ארץ ישראל בימי יהושע", אפשר לומר שנקט דוגמא למלחמת מצוה, והיא המלחמה לכיבוש ארץ ישראל בימי יהושע. ורמז יש שלזה התכוון רש"י, שהוסיף המילה 'כגון', כלומר, שיש עוד מלחמות כמלחמה שנלחם יהושע, שגם הן מלחמות מצוה, והיינו מלחמת עמלק, וגם במדבר היתה בזאת, שנלחמו על פי הגבורה במדין, לנקום את נקמת ה' במדין. אבל בפירושו לסנהדרין ז"ל שם כתב, "כל מלחמה קרי רשות לבר ממלחמת יהושע לכבוש את ארץ ישראל". מתוך סגנון דבריו זה קשה להבין, שמלחמה זו לכבוש את ארץ ישראל תהיה רק נקיטת דוגמא, ומדיוק דבריו משמע, שממש אין מלחמה יוזמה אחרת מן המלחמות המוזכרות בתנ"ך שאפשר לומר עליה שהיא מלחמת מצוה. ואם נכונים דברינו אלה, גם מלחמת עמלק לא תקרא מלחמת מצוה, ובודאי היא זה תמוה, שהרי לכאורה אחרי שהנביא ציח לצאת למלחמה זאת אין לך מלחמת מצוה מובהקת מזו.

ב. שיטות הרמב"ם ורמב"ן בספר המצוות, ויישוב לדברי רש"י

יש להעיר על הבדל הלשון בין דברי רש"י לדברי הרמב"ם. הרמב"ם כותב מלחמת עמלק ושבעה עממין, ורש"י אינו מזכיר כלל 'מלחמת עמלק', ובמקום שבעת העממין הוא כותב 'מלחמת יהושע שהיתה לכבוש את ארץ ישראל'. והנה בספר המצוות בסוף מנין מצוות העשה מעיר הרמב"ן על הרמב"ם, שלא מנה במצוות עשה גם כיבוש ארץ

ישראל ולשבת בה, וכתב על כך בעל מגילת אסתר, שלדעת הרמב"ם כיבוש הארץ אינה מצוה לדורות, והיתה בימי יהושע רק מצוה לשעתה, ואחרי חורבן הבית שהוגלו ע"י נבוכדנצר, אדרבא, ישראל מושבעים שלא לעלות בחומה, ולא לכבוש את ארץ ישראל בכח הזרוע. ולעתיד לבא אנו מובטחים ע"י הנביאים, שעתיד המלך המשיח להצטוות שוב בנבואה לכבוש את ארץ ישראל.

לפיכך אפשר לומר בדברי רש"י בתחילת סנהדרין, שדעתו כדעת הרמב"ן, שנצטוונו במצוה לדורות לכבוש את הארץ. ושמא סובר עוד רש"י, שמצוות הריגת שבעת העממין, וכן גם מצוות מחיית עמלק אינן מצוה לדורות אלא רק הוראת שעה, שהוזהרנו בשעת כיבוש הארץ, שלא נשאיר כל נפש חיה משבעת העממין הרשעים האלה, אם לא התגיירו לפני שנתחיל בכיבוש הארץ, ואם לא יעזבו את הארץ באם לא ירצו להתגייר, וכן אחרי שנגמור את כיבוש הארץ, כאשר תבוא עת פקודתה של האומה הרשעה עמלק, ותיוודע עת זו ע"י נביא, נמחה את זכר עמלק בעוון רשעתם. לפיכך לדעת רש"י, אולי אין לכלול במנין המצוות עשה, לא את מצוות 'החרם תחרימם' (את שבעת העממין) ו'מחיית עמלק', ולא במצוות לא תעשה 'לא תחיייה כל נשמה', אבל כיון שבספר המצוות נמנו שלש מצוות אלה, ואין הרמב"ן משיג על הרמב"ם בזה, נמצאנו למדים, שגם לדעת הרמב"ן יש למנות במצוות עשה גם כיבוש הארץ וישיבתנו בה, גם 'מחיית עמלק' ושבעת העממין, ובלא תעשה 'לא תחיייה כל נשמה'.

ג. הסברת השיטות של רש"י, של הרמב"ם ושל רמב"ן

ז"ל הרמב"ן בפירושו על התורה (במדבר לג, נב): "והורשתם את הארץ וישבתם בה, כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה – על דעתי זו מצות עשה היא, יצוה אותם שישבו בארץ ויירשו אותה, כי הוא נתנה להם ולא ימאסו בנחלת ה'. ואילו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער או אשור וזולתן ולהתיישב שם, יעברו על מצות ה'. ומה שהפליגו רבותינו במצות הישיבה בארץ ישראל ושאסור לצאת ממנה, וידונו כמורדת האשה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לארץ ישראל, וכן האיש (שמסרב לעלות עם אשתו, שגם הוא נידון כמורד עליה), בכאן נצטוונו מצוה זו, כי הכתוב הזה היא מצות עשה, ויחזיר המצוה הזאת במקומות רבים, 'באו ורשו את הארץ'. אבל רש"י פירש 'והורשתם את הארץ' – והורשתם אותה מיושביה, או 'ישבתם בה' – תוכלו להתקיים בה, ואם לאו לא תוכלו להתקיים בה, ומה שפירשנו הוא העיקר". עכ"ל הרמב"ן. הנה כי כן, דעת הרמב"ן היא שהמצוה הזאת לשבת בארץ היא מצוה המוטלת על כל יחיד, והיא מצוה תמידית לדורות, ואינה קשורה בזמן,

וחייבים בה כשגויים מושלים בארץ. אבל כיבוש ארץ ישראל ולהכניסה לשלטון ישראל, אינו נראה לרמב"ן מצוה כשלעצמה, אלא שהכיבוש הוא הכשר מצוה, שהציבור חייב לצאת למלחמה כדי להביא את ארץ ישראל לשלטון ישראל, כדי שלא יוכלו זרים למנוע מכל יחיד ויחיד את מצותו לשבת בארץ ישראל. אבל אם ישלטו בארץ גויים מחסידי אומות העולם, שמקיימים את שבע מצות בני נח שהם מצוים בהם, ולא יפריעו לישראל בקיום כל המצוות שלהם, לא תהיה כל סיבה להילחם בשלטונם בארץ.

ואולי יש רמז לדעה כזו במקרא (שמואל א יא, א"ב): "ויעל נחש העמוני על יבש גלעד, ויאמרו כל אנשי יביש אל נחש, כרת לנו ברית ונעבדך. ויאמר אלהם נחש העמוני, בזאת אכרות לכם, בנקור לכם כל עין ימין, ושמתיה חרפה על כל ישראל". וברש"י: "כל עין ימין כמשמעו. ומדרש אגדה: הביאו לי ספר תורתכם שניתנה מימין ואשרפה על שכתוב בה 'לא יבוא עמוני ומואבי וגו'". הנה כי כן, על השיעבוד שלהם לנחש העמוני לא ראו צורך להודיע לכל ישראל שיבואו להציל אותם, אבל על ביזוי ספר תורה שלחו בכל ישראל, ואסף המלך שאול את העם למלחמה. וכן היה לאבותינו בגזירות היוונים, שהחשמונאים התקוממו נגד שלטון הגויים רק כשגזרו שמד נגד קיום מצוות התורה, וכל זמן שהגויים נתנו להם לקיים את מצוות התורה לא התקוממו נגדם. ולבאורה זוהי שיטת הרמב"ן. אבל לדעת רש"י עיקר המצוה היא כיבוש הארץ, שתהיה נחלת ה' תחת שלטון ישראל עם ה', ומצות ישיבת ישראל בארץ – עצה טובה קא משמע לך, שאם לא יחזיקו כל ישראל לשבת בכל הארץ, גם שלטון ישראל אינו מובטח להם.

ולשיטת הרמב"ם לא הכיבוש הוא מצוה מיוחדת, גם לא הישיבה בה היא מצוה מיוחדת, אלא חביבה ישיבתה של ארץ ישראל, שהשכינה שורה בה והיא ארץ הנבואה, ומגשמייה ומברכתה כל הארצות מתברכות (תענית י ע"א) ובדורו של יהושע נצטוו על כיבושה, שנזכה לשבת בארץ שהבטיח הקב"ה להנחילה לזרע אהביו. אבל כיבושה היא רק מצוה של הוראת שעה, כפי שהזכיר לנו בעל מגילת אסתר בשיטת הרמב"ם.

ונראה שמצות הריגת שבעת העממין לשיטת הרמב"ם, טעמה היא, כפי שכותב בספר החינוך (הוצאת אשכול מצוה תכה, הוצאת שעוועל מצוה תכג) ו"ל: "משרשי המצוה, לפי שאלה השבעה עממין, הם החלו לעשות כל מיני עבודה זרה וכל תקרובת ותועבות ה' אשר שגא, ועל כן בהיותם עיקר עבודה זרה ויסודה הראשון, נצטוינו עליהם למחותם ולאבדם מתחת השמים..." עכ"ל. ויש לנו שלש מצוות כאלה: מדין, שנצטוו ישראל לתת נקמת ה' במדין, ואחריה הריגת שבעת העממין, ואחריה מחיית עמלק. והתורה הבדילה בדינם: במדינים, צותה להרוג את כל

הזכרים – גדול וקטן, ומן הנשים צותה להרוג כל אישה גדולה, כי "הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם למסר מעל בה' על דבר פעור", והוציאה מגזירת ההרג רק את הטף בנשים. ובשבעה העממין גזרה התורה ב'לא תחיה כל נשמה' על כל אלה שלא ישרימו אתנו בתחילה וילחמו, ובכך תתמלא סאתם בפני שופט עליון, וייהרגו הם ונשיהם וכל טפם עד שיושמד זכרם, ומי שלא ילחם אלא ישרים מיד או יעזוב את הארץ בלי מלחמה, ינצל ולא יאונה לו כל רעה. שבאשר תיודע לנו עת פקדתם ע"י נביא, יכו אותם ישראל בלי שיקראו להם לשלום, ובלו שישאירו להם זכר 'מאיש עד אשה, מעולל ועד יונק, משור ועד שה, מגמל ועד חמור', דבר שלא נצטוו לא בנקמת מדין ולא בהריגת שבעת העממין.

לסיכום:

לדעת רש"י – במלחמת יהושע, כיבוש הארץ היתה המצוה, והיא גם מצוה לדורות, והריגת שבעת העממין היא מצוה לשעתה, ונצטוו בה ישראל משום עצה טובה. וכן גם מלחמת עמלק, אינה אלא הוראת שעה עד שימחה זכרם מתחת השמים.

ולדעת הרמב"ם – הריגת שבעה העממין היא המצוה, וכיבוש ארץ ישראל היא מצוה לשעתה, כדי לקדש את הארץ בקדושתה ולהנחיל לישראל את נחלתם. ומלחמת עמלק המצוה לדורות היא כמו כן, להרוג כל נפש חיה מן האומה הזאת, כל אימת שנמצא אחד מהם.

ולרמב"ן – עיקר המצוה בא"י היא הישיבה בה, והכיבוש הוא תחילת המצוה והכשרה, אך גם הריגתם של כל מי שנמצא משבעה העממין, כל עת שילחמו נגדנו היא כמו כן מצוה לדורות, כמו לדעת הרמב"ם, וכן הוא גם מודה לרמב"ם במצות מחיית עמלק שהיא מצוה לדורות.

ד. מלחמת מצוה ומלחמת רשות – מאי נפקא מינא?

שנינו בגמרא (סוטא מד ע"ב): "במה דברים אמורים במלחמת הרשות (שיש בה החוזרים מן המערכה, ויש שאינם זזים מביתם), אבל במלחמת מצוה הכל יוצאים, אפילו חתן מחרו וכלה מחופתה. אמר רבי יהודה, במה דברים אמורים במלחמת מצוה, אבל במלחמת חובה הכל יוצאים, אפילו חתן מחרו וכלה מחופתה". ובגמרא שם: "אמר רבא, מלחמות יהושע לכבוש דברי הכל חובה, מלחמות בית דוד לרווחה דברי הכל רשות. נפקא מינא לעוסק במצוה פטור מן המצוה". עב"ל הגמרא. הנה לא הזכירה הגמ' נפקא מינא אחרת בין דברי חכמים ובין דברי רבי יהודה, והרי אפשר היה לומר, שלמלחמה שבאה להקדים נכרים שלא יבואו על ישראל, לדעת חכמים, שקוראים לה מלחמת

הרשות, צריך לבקש רשות מן הסנהדרין, ולדעת רבי יהודה, שקורא לה מלחמת מצוה, לא צריך לבקש עליה רשות. ושמא מפני שהלכה היא כחכמים, ולדבריהם כל המלחמות הן מלחמות רשות, וצריך על כולן לבקש הסכמת הסנהדרין, לא היה צורך להזכיר עוד נפקא מינה, ואפשר היה להסתפק בדוגמא אחת בלבד.

ה. עיונים במלחמת עמלק

יש להעיר על דברי הרמב"ם, שהוא מונה במלחמת מצוה הריגת שבעת העממין והריגת עמלק והצלת ישראל מיד צר, למה מנה את הריגת עמלק בתוכן? אם ללמד שהיא חובה לדברי הכל, והלא היה שם צו מפורש מן הנביא לצאת על עמלק למלחמה. והלא גם אם לא היתה הריגת עמלק מצוה לדורות מן התורה – אין לך מלחמת מצוה מובהקת מזו שנביא מצוה עליה מפי הגבורה. וצריך לומר שלא להריגת עמלק בלבד התכוון הרמב"ם, אלא נקט אותה לדוגמא, וכונתו היא לומר, שכל מלחמה שנביא יצווה עליה, גם אם אינה אלא הזראת שעה, מצוותו חלה על כל אחד מישראל, ואף אחד אינו פטור ממנה, ולכן לא יחזירו את אף אחד ממלחמה כזאת. על פי זה, אותה מלחמה בפלשתים, שבה נהרגו שני בני עלי ופנחס ונשבה ארון הברית, היתה כמו כן כמלחמת מצוה ולא הוחזר ממנה אף אחד, כיוון שבה יצאו ישראל להילחם על פי שמואל הנביא. ויש לזה אולי רמז במקרא (שמואל א ד, א) : "יהי דבר שמואל אל כל ישראל ויצא ישראל לקראת פלשתים למלחמה" – ייהי דבר שמואל לכל ישראל' – 'לכל' שלא יפטר אף אחד מן המלחמה. ועוד יש להעיר, שבמלחמת עמלק שוחררו הרבה אנשים מהמלחמה. שהרי לפני כן, במלחמה להצלת אנשי יביש גלעד, באו שלש מאות אלף מישראל ושלשים אלף מיהודה (שם יא, ח), ובמלחמת עמלק, שהיתה זמן מה אחרי כן, באו רק מאתיים אלף איש מישראל ועשרת אלפים מיהודה (שם טו, ד). ולכאורה הסיבה לזה היא, שהמלחמה ההיא היתה להצלת ישראל, לכן לא הוחזר אף אחד ממנה, אבל במלחמת עמלק זכו הרבה להשתחרר. ושמא לא שוחררו מן הדין, אלא מפני ששרי הצבא היו סבורים, שאין להם צורך בכל כך הרבה אנשי חיל למלחמה. ומסתבר שבמקרים כאלו, יוחזרו אותם אנשים שצריך להחזירם בכל מלחמת הרשות, שהרי אלה הם אנשים שלבם חלוק עליהם, ושקשה להם להילחם בלב שלם.

1. עי' תוסי' בבא קמא לג ע"א ד"ה הקדישו שכתבו "ומילי טובא... נמי איכא בינייהו אלא חד מינייהו נקטי". לאמור, אין הכרח לדיוק על בסיס יסודי זה. – הערת העורך.

ו. מלחמות הגויים שאנו לומדים עליהם בנ"ך – מהי הגדרתם?

מלחמות ישראל בפלשתים בזמנו של שמשון (שופטים יג, א), ובזמנו של שמואל (שמואל א ו, ז) ושל שאול (שם, פרקים יג, יז, כח, כט), ואחריהם של דוד (שמואל ב ה, יז-כה), היו מלחמות להציל ישראל מיד צר, ולא היו צריכים לבקש עליהם רשות מן הסנהדרין. אבל כל המלחמות שנלחמו מלכי ישראל ויהודה אחרי כן בפלשתים – דוד (שם ח, א; כא, טרכב), נרב בן ירבעם (מלכים א טו, כז), אלה בן בעשא (שם טז, טו) – כל אלה מלכי ישראל, עזויהו (דברי הימים ב כו, רז), וכן אחז וחזקיהו (ישעיהו יד, כט; מלכים ב יח, ח) מלכי יהודה, הן היו מלחמות לכיבוש ארץ ישראל, ולפיכך לדעת רש"י ורמב"ן לא היו המלחמות האלה זקוקות לרשות הסנהדרין. ואילו לדעת הרמב"ם, אם היו הפלשתים יוזמי המלחמה וישראל הותקפה, הרי היתה זאת מלחמה להצלת ישראל, ואם מלכי ישראל באו למלחמה על פלשתים, יחשבו מלחמות אלו למלחמות רשות, ויהיו זקוקים לקבלת רשות מן הסנהדרין. גם מלחמת אחאב בארם על רמות גלעד (מלכים א כב, ג) היא מלחמה לכיבוש ארץ ישראל שהרי היא עיר מקלט לרוצח (יהושע ב, ח; כא, לו) שניתנה ללויים בני מררי לנחלה. לפיכך תמוה שהנביא מייסר את יהושפט הצדיק על שהלך עם אחאב לאותה מלחמה (דברי הימים ב יט, ב).

ועוד קשה מה שאמרו חז"ל, שעל כך שהלך עם אחאב לאותה מלחמה נגזרה גזירה מיתה גם על המלך יהושפט, אלא מפני שהתחנן וזעק אל ה' ונתבטלה גזירה זאת ממנו (רש"י ורד"ק מלכים ב א, יז). עוד יש לתמוה על הצדיק יהושפט, שאחרי כן התחבר שוב עם אחזיהו בנו של אחאב לשלוח אניות לאופיר, ונשברו האניות עוד לפני שיצאו מעציון גבר (מלכים א כב, מט), ואף על פי שבא אליו נביא לייסר אותו על זה שהוא מתחבר עם רשע (דברי הימים ב כ, לה-לו) לא חשש ללכת שוב עם בנו השני של אחאב, המלך יהורם, למלחמה על מואב (מלכים ב ג, ז). וצריך לומר שמידת הדין הקפידה על יהושפט כשהוא התחבר עם אחאב ועם בנו אחזיהו, שהם רשעים גמורים ועובדים לבעל, ושעליהם אומר הנביא שהם הרעו להכעיס את ה' (מלכים א טז, לבי-ג; שם כב, נד).

ובכל זאת הדבר צריך עיון. שהרי כיבוש ארץ ישראל לרש"י ולרמב"ן היא מצות עשה, ולפיכך החיוב להילחם על רמות גלעד חל גם על יהושפט הצדיק. ואולי נאמר שכוננת יהושפט שהתחבר אל אחאב היתה, שאולי הוא יצליח להשפיע להחזיר את אחאב למוטב, אבל מתוך שאחאב היה חכם גדול בתורה (שהיה דורש שמונים וחמשה פנים

לתורת כהנים – סנהדרין קג ע"ב) היה על יהושפט לחשוש, שמא לא הוא ישפיע על אחאב אלא להיפך, אחאב עליו, וחשש כזה דוחה מצות דאורייתא של כיבוש הארץ. לא כן בנו השני של אחאב שהשבית את מצבת הבעל שעשה אביו, כיון שלא היה רשע כאביו ואמו ואחיו לפניו, הסכימו מן השמים, שיהושפט ילך אתו. ורמזו יש לזה במקרא. וז"ל המקרא (דברי הימים ב יח, ב): "ויזבח לו אחאב צאן ובקר לרב ולעם אשר עמו, ויסתיהו לעלות אל רמות גלעד" – "ויסתיהו", כלומר, לא רצה להשתתף עמו, אבל אחאב בחכמתו גבר עליו והצליח להסית אותו אל מה שרצה אחאב.

שנינו בגמרא (בבא קמא לח ע"א): "ויואמר ה' אל משה, אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה, וכי מה עלה על דעתו של משה לעשות מלחמה שלא ברשות? אלא נשא משה קל וחומר בעצמו, אמר: ומה מדינים שלא באו אלא לעזור את מואב, אמרה התורה 'צרור את המדינים והכיתם אותם', מואבים עצמם לא כל שכן. אמר לו הקב"ה: 'לא שעלתה על דעתך עלתה על דעתי. שתי פרידות טובות יש לי להוציא מהם – רות המואביה ונעמה העמונית...". עד כאן. שמענו מכאן, שאילו לא שתי הפרידות האלה העתידות לצאת מעמון וממואב, היה משה רשאי ללמוד עליהם קל וחומר וללכת גם על עמון ומואב ולהינקם גם מהם. לפיכך יש לנו ראייה, שכל אומה שהצירה לישראל, ואנו באים עליהם למלחמה לנקום את נקמתנו מהם, הרי מלחמה זו נצטוינו עליה מפי הנביא, בקל וחומר ממלחמת מדין, או לפחות בבנין אב הנלמד מן המלחמה ההיא, ומלחמה זאת לא תיחשב לנו כמלחמת הרשות שצריך לבקש עליה רשות מבית הדין. ותוספות מצטטים שם מבראשית רבה: "בשעה ששלח דוד את יואב לארם נהריים ולארם צובא פגש באדומיים וביקש לזנוב, הוציאו לו אפיסטולי (פי, כתבים) שלהם, ירב לכם טוב את ההר הזה.. בגבול אחיכם בני עשו.. אל תתגרו בם" (דברים ב, ג"ה). פגע במואביים בקש לזנובם, והוציאו לו אפיסטולי שלהם, אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה' (שם ב, ט). באותה שעה שלח יואב אצל דוד.. באותה שעה לא נהג דוד מלכות בעצמו.. והלך לו אצל סנהדרין. אמר להם, רבותי.. והלא הם פרצו את הגדר תחלה, ויאסף אליו את בני עמון ומואב' (שופטים ג, יז).² 'והמואבים' הלא הם פרצו הגדר תחלה, וישלח מלאכים אל בלעם.. ועתה לכה ארא לי.."³ (במדבר כב, ו) "עכ"ל מדרש רבה. מכאן משמע, לפני ששלח דוד את יואב למלחמה הויה לא ביקש רשות אליה מן הסנהדרין, כיון שהלך לנקום מהם על

2. פרשה ער, יג; בתוסי' שם ד"ה נשא מצוטט בשינוי לשון.

3. עמלק אולי זה אינו אותו עמלק, שעליו המצוה היא 'מחה תמחה', והו' סמוך לעמון, ואילו עמלק ההוא יושב בין מצרים ובין מדבר סין, אבל מכל מקום גם הוא מבני אדם.

שנלחמו בו בני עמון והארמים (שמואל ב פרק י), ואולי גם הלך על מואב לנקום בהם על מה שהציקו לישראל כושן רשעתיים מלך ארם נהריים ועגלון מלך מואב לפני זמן רב (שופטים פרק ג). ולמה לא יצאו למלחמת נקם זו עד עתה? מפני שגם הם היו בציפיה על שתי הפרידות הטובות העתידות לצאת מהם. ובודאי נלחם דוד במואב, גם כדי לנקום בהם את נקמתו האישית, שהרגו את אביו ואת אמו ואת כל בית אביו (וראה שמואל ב ח, ב, וברש"י ורד"ק שם).

ז. העוסק במצוה פטור מן המצוה – בשני כיוונים

בגמרא (סוטא מד ע"ב) מצאנו הבחנה בין שלשה סוגים של מלחמה. הסוג האחד, מלחמותיו של יהושע לכבוש את ארץ ישראל, שהן מלחמות מצוה לרברי הכל, ומצאנו מחלוקת הראשונים למה הכוונה ב"מלחמות יהושע", אם לכיבוש הארץ כדברי רש"י, או להריגת שבעת העממין כדברי הרמב"ם ודעימיה. הסוג השני, הוא מלחמות בית דוד לרווחה, שהן מלחמות רשות לרברי הכל. והסוג השלישי הוא מלחמות בגויים שעדיין לא באו על ישראל, אבל יש חשש סביר שהם מתכננים לבא להילחם בישראל. ונחלקו תנאים בזה, רבי יהודה מחשיב מלחמת מנע למלחמת מצוה, וחכמים קוראים לה מלחמת הרשות, והלכה כדבריהם. ומאי נפקא מינה בזה? למי שעוסק במצוה פטור מן המצוה, כלומר, אם בהיותו במלחמה נודמנה לו מצוה עוברת, אם זו מלחמת הרשות, הוא חייב לצאת מן המלחמה וילך לעסוק במצוה, אבל אם זו מלחמת מצוה אינו יכול לצאת ממנה, כי העוסק במצוה אחת פטור ממצוה אחרת (סוטא מד ע"ב).

והנה, מי שפוטר אותו מן המלחמה, מפני שהוא קורא לאותה מלחמה מלחמת הרשות, כל שכן הוא, שאם נקרא לבא למלחמה, והוא התחיל קודם לכן לעסוק במצוה, ודאי שאין לו להפסיק את עיסוקו במצותו, והוא פטור מלצאת למלחמה כל זמן שהוא עוסק במצוה. אולם מי שסובר שהמלחמה שהוא נקרא ללחום בה היא מצוה, ויש לו מצוה אחרת שהוא צריך להתעסק בה, ועומדות לפניו שתי מצוות, מצות המלחמה ומצוה אחרת, סברא היא לומר, שבמה שהתחיל קודם ימשיך עד שיגמור, אם התחיל במלחמה תחילה – ילחם ולא יקיים את המצוה האחרת, ואם התחיל במצוה האחרת – לא יניח אותה כדי לצאת למלחמה. ואף על פי שמצאנו שמבטלים עשה של יחיד מפני עשה של רבים, שהרי רבי אליעזר שיחרר את עבדו שיוכל להשלים מנין, הותם הוא שהוא עובר על המצוה שלו במעשה חד פעמי; מה שאין כן במי שמפסיק לעסוק במצותו שהתחיל בה,

שהרי הוא עובר כל רגע על מצותו, ונראה שאינו בדין שיפסיק מצוה אחת תמידית וילך לעסוק במצוה אחרת כמותה.

ח. אסא מלך יהודה עשה אנגריא בתלמידי חכמים

על אסא מלך יהודה אומרת הגמרא (סוטא י ע"א): "אמר רבא, מפני מה נענש אסא? מפני שעשה אנגריא בתלמידי חכמים, שנאמר (מלכים א טו, כב) 'והמלך אסא השמיע את כל יהודה, אין נקי' (השמיע את כל יהודה – הזעיקם וישאו את אבני הרמה, שהיה מלך ישראל בתה עליה כרך, לבלתי תת יוצא ובא לאסא – רש"י). מאי 'אין נקי'? אמר רב יהודה אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה". עכ"ל הגמרא. על פי דברינו נראה לומר, שאסא טעה כמה טעויות. הטעות האחת, שהחשיב את האנגריא שאליה הזעיק את הכל, כאילו היתה זו מלחמת מצוה, והרי המטרה שלו היתה למנוע את האויב מלבא עליו, ומלחמה כזו איננה אלא כמלחמת הרשות, כדברי חכמים, שנפסקה הלכה כדבריהם. הטעות השנייה היא, שגם אם היא מלחמת מצוה, ויש לו רשות להוציא חתן מחדרו וכלה מחופתה, אבל לא תלמידי חכמים כשהם עוסקים במצוותם – היא מצות תלמוד תורה – כי העוסק במצוה פטור מן המצוה.

והנה, על זה שהוא חשב את האנגריא כמו מלחמת מצוה, יש ללמד עליו זכות, שלא אמרו על מלחמת מנע שהיא מלחמת הרשות, אלא רק כשעוד לא באו לפני כן עליהם, אבל כשכבר באו פעם והבריחו אותם, ושמעו שהם מתחזקים לבא שוב עליהם, אפשר להעריך את המלחמה עם אויב זה כאילו הוא כבר בא עליהם, ואז היא מלחמת מצוה. אך הגמרא שאומרת שהוא נענש על שגייס אל האנגריא הזאת גם תלמידי חכמים, נראה שהיא סוברת שזאת איננה טענה, ולמרות שלפני כן כבר באו פעם אחת – גם במקרה זה זו עדיין מלחמת הרשות, ואין לגייס אליה תלמידי חכמים.

ונראה הטעם לזה, שהיא סוברת שכל מלחמה יוזמה היא מלחמת הרשות. אך אפשר לומר הטעם, כמו שמצאנו בגמרא (בבא בתרא ח ע"א) שאין צורך להטיל מס על תלמידי חכמים לצורך בטחון, כי "רבנן לא בעו נטירותא". ומכל מקום נראה, שאם באו על ישראל להילחם בהם, יוצאים גם תלמידי חכמים למלחמה, שהרי כעת זו מלחמה לעזרת ישראל מיד צר, ודבר של פיקוח נפש דוחה כל מצוה אחרת. אבל במלחמה יוזמה, אין להוציא תלמידי חכמים, ככל שהמלחמה חשובה לבטחון ישראל.

וראיה יש להביא לזה ממה שנאמר בשירת דבורה על המתנדבים בעם, היינו אלה שהיו פטורים לבא "לעזרת ה' בגבורים" והתנדבו

ובאו: "מני מכיר ירדו מחוקקים ומזבולון מושכים בשבט סופר, ושרי ביששכר עם דבורה..." והרי במלחמה זו נלחמו להצלת ישראל, והמקרא אומר: "לבי לחוקקי ישראל המתנדבים בעם", שלא היו חייבים לבא ובאו מתנדבים. ומכל מקום סברא היא, שרק למלחמה זו שהיא מובהקת להצלת ישראל מותר לתלמידי חכמים להתנדב, אבל לא למלחמת מצוה אחרת, כמו כיבוש הארץ או הריגת מי שחייבים להרוג, כי איך יניח מצוה אחת וילך לקיים מצוה אחרת שהתורה פטרה אותם ממנה.

ט. דיון בדברי מהרש"א על מעשה אסא המלך באנגריא שלו

אסא המלך, איידי דאתי לידן, נימא ביה מלתא. בתיאור המעשה כתוב (מלכים א טז, כב): "והמלך אסא השמיע את כל יהודה אין נקי, וישאו את אבני הרמה ואת עציה אשר בנה בעשא, ויבן במ המלך אסא את גבע בנימין ואת המצפה. ופירשו רש"י ורד"ק: "אין נקי" – אפילו חתן מחדרו שנאמר בו (דברים כד, ה) נקי יהיה לביתו שנה אחת". וראה במהרש"א (סוטה י ע"א) שנאמרו כאן על אסא המלך שני דברים. האחד, שהעביד תלמידי חכמים, ומייתי לה מדכתיב 'את כל יהודה' – לרבות תלמידי חכמים, ועל זה נענש. ועוד זאת עשה, שלא פטר את כל מי שנשא אשה ונטע כרם ובנה בית מן האנגריא. ולפי זה יש לפרש את הגמרא, שגם רבא מודה שלא פטר מן העבודה את החתנים, אבל הוא נענש רק על כך שביטל תלמידי חכמים מלימודם. אחר כך מוסיף מהרש"א, שאולי לדעת רב יהודה אמר רב, נענש גם על זה שלא פטר את החתנים מן המלאכה הזאת, כי לא היתה זו מלחמת מצוה. והנה בדברי הימים (ב טז, ו) נאמר: "ואסא המלך לקח את כל יהודה, וישאו את אבני הרמה" וכו', הזכיר רק 'את כל יהודה' – היינו שהעביד תלמידי חכמים, ולא הוסיף גם 'אין נקי'. ולפי הפירוש הראשון של המהרש"א נראה לומר, שכיון שלא הזכירה בספר מלכים תוכחתו של חנני הרואה, ובספר מסופר רק מה שעשה המלך, על כן נאמרו שם שני הדברים, שלא שיחרר מן העבודה תלמידי חכמים ושלא שיחרר גם אחרים. אבל בדברי הימים שם מוזכרת התוכחה שהנביא הוכיח אותו, והואיל ולא הוכיח רק על תלמידי חכמים, ומשמע שהיה רשאי להעביד גם את מי שנשא אשה ונטע כרם, לכן לא הזכיר 'אין נקי', שהרי על זה לא היה ראוי לתוכחה. אבל לפירוש השני של המהרש"א, שהיה חייב לפטור מן האנגריא גם את הנושא אשה ונטע כרם, צריך לומר שיש כאן הערכות שונות, ולפי מה שכתוב בספר מלכים היה חייב לפטור גם חתנים, ולפי ספר הימים רשאי היה להעביד אותם בביצור הגבול,

אחרי שהותקפו כבר פעם משם. והטעם לחלק בין תלמידי חכמים שאסור להעביד אותם ובין האחרים שמותר להעבידם, הוא כפי שנאמר בגמרא (בבא בתרא ח ע"א): "הכל לאגלי גפא ואפילו מיתמי, אבל רבנן לא בעי נטירותא".

י. הסבר דינם של העושים במעשה פילגש בגבעה – על פי הרמב"ן

כמה מעשים מיוחדים היו במעשה פילגש בגבעה, שנהגו בהם עם ישראל שלא לפי דין תורה, והם עשו בהוראת שעה, ופירשם רבינו הרמב"ן בפירושו על התורה (בראשית יט, ח). במעשה העבירה לא השתתפו כל תושבי הגבעה, אלא רק 'בעלי הגבעה' אנשים תקיפים ואלימים שמתמירים להשתלט ולתת את הטון בחברה. הם עשו מה שעשו, והציבור כולו לא היה לו כוח למחות בהם. אך גם העושים בעצמם לא היו חייבים מיתה בדין תורה, "אבל מפני שהיו חפוצים ואומרים לעשות נבלה כאנשי סדום, ראו לעשות סייג לתורה שלא ייעשה ולא יואמר בן בישראל, כמו שאמרו: 'ונבערה רעה מישראל'". וזה הדין הוא, ממה שאמרו רבותינו (סנהדרין מו ע"א): "בית דין מכים ועונשים שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה". והדבר השני הוא, שכאשר יצאו למלחמה על שבט בנימין שלא הסכימו לדון את 'בעלי הגבעה', גם נשבעו שיהרגו את כל מי שלא ישתתף איתם במלחמה ההיא. "ויאמרו בני ישראל, מי אשר לא עלה בקהל מכל שבטי ישראל אל ה' כי השבועה הגדולה היתה, לאשר לא עלה אל ה' המצפה, לאמר מות יומת... ויתפקד העם, והנה אין שם איש מיושבי יבש גלעד. וישלחו שם העדה שנים עשר אלף איש מבני החיל, ויצו אותם לאמר, לכו והכיתם את יושבי יבש גלעד לפי חרב והנשים והטף. וזה הדבר אשר תעשו, כל זכר (גדול וקטן) וכל אישה יודעת משכב זכר תחרימו" (שופטים כא, הי"ב).

ומשפט מות אשר גזרו על תושבי יבש גלעד אין הרמב"ן מסביר בהוראת שעה אלא במשפט הנהוג לדורות. וז"ל (ויקרא כו, כט): "יעוד מצאתי באגדה בילמדנו, תניא, רבי עקיבא אומר, החרם הוא השבועה והשבועה הוא החרם. אנשי יבש גלעד עברו על החרם ונתחייבו מיתה. ולכך אני אומר, כי מן הכתוב הזה יצא להם הדין הזה, שכל מלך בישראל או סנהדרי גדולה במעמד כל ישראל, שיש להם רשות במשפטם, ואם יחרימו על עיר להילחם עליה, וכן אם יחרימו על דבר, העובר עליו חייב מיתה, והוא חיובן של אנשי יבש גלעד ושל יהונתן, שאמר לו אביו 'כה יעשה לי א-לוקים וכה יוסיף, כי מות תמות יונתן, ומהיכן נתחייבו אלה מיתה מן הדין הוץ מן הכתוב הזה?'. הנה חילק כאן הרמב"ן במעשה פילגש בגבעה בין תחילת

המעשה ביציאתם למלחמה על שבט בנימין, שלפי דעתם היתה להם הרשות לצאת למלחמה, כדי להכריח אותם לדון את בעלי הגבעה למיתה, וזאת היא הרשות לדון בהוראת שעה כשהשעה צריכה לכך, ובין סוף המעשה בהריגת יושבי יבש גלעד, שמכיון שהחרימו על מי שלא יבא למלחמה, העובר על החרם חייב מיתה, וזהו דין קבוע לדורות, שמי שעובר על החרם של הסנהדרין שהוחרם במעמד כל ישראל חייב מיתה. ואף על פי כן יש לתמוה, שהרגו ביבש גלעד גם הטף בזכרים, וגם כל אשה מבוגרת. אם גברים חטאו שהם בני מלחמה – נשים מה חטאו, אם גדולים חטאו – קטנים מה חטאו? הלא כשם שהקטנים פטורים מכל המצוות האמורות בתורה, למה לא יהיו גם פטורים מעונש החרם הזה?

יא. האם היו שחרורים במלחמת פילגש בגבעה?

לפי רש"י פסל מיכה ופילגש בגבעה היו בימי עתניאל בן קנז השופט הראשון אחרי יהושע (שופטים יז, א). והנה במלחמת יהושע היו שם שש מאות אלף יוצא צבא, ואילו בפילגש בגבעה התאספו ארבע מאות אלף איש, ולמה לא באו כולם להילחם? ולכאורה היה נראה לומר, שהואיל ובעלי הגבעה לא היו חייבים מיתה בדין תורה ודנו אותם רק כדי לעשות סייג לתורה, ראו את המלחמה הזאת כמלחמת הרשות, ושיחררו ממנה את כל מי שמשתחרר במלחמת הרשות. אך אולי נשארו כדי שליש מכל אוכלוסי ישראל בבינתם ברשות שרי הצבא ובמצותם, כדי לשמור על נשיהם וטפם. כן נוכל לומר גם אליביה דרד"ק, שסובר שפילגש בגבעה היתה בפרק שבין שמשון ובין עלי, וכן נאמר גם במלחמתו של המלך שאול להצלת יבש גלעד שבאו למלחמה זו רק שלש מאות אלף איש, ובמלחמת עמלק שבאו אליה רק מאתיים אלף איש, שבמלחמות אלו חששו להשאיר את בתיהם עם נשיהם וטפם לברם מפחד הגויים אשר סביבותיהם, ולכן שילחו שרי הצבא את כל שאר אנשי החיל שישמרו על בתיהם.

יב. מלחמתו של המלך לשמור על כתר, האם היא מלחמת מצוה או מלחמת הרשות?

מצאנו שהמלכים יצאו לא רק למלחמות שהגמרא מכנה אותן מלחמת חובה ומלחמת הרשות, אלא אף להגן על מלכותם. שאול רדף

4. וראה רמב"ם הלכות עבודה זרה פ"ד ה"ז שכתב כך גם בדין עיר הנדחת שהורגים נשים וטף, וראה מה שכתבו על זה מגרל עזר וחסף משנה.

אחרי דוד מפני שחשש שרוצה למרוד בו, ודוד יצא להגן על מלכותו מפני אבשלום ומפני שבע בן בכרי, ורחבעם אסף מאה ושמונים אלף איש כדי ללכת להילחם בירבעם – אלא שהנביא אמר לו להמנע מן המלחמה; האם מלחמות אלה יחשבו כמו מלחמות מצוה או מלחמות הרשות? ויש מקום עיון בענין הריגת יואב את עמשא. ות"ל הגמרא (סנהדרין מט ע"א): אמר ליה (שלמה ליואב): ניזיל אבנר, מאי טעמא קטלת לעמשא? אמר ליה: עמשא מורד במלכות הוה, דכתיב, זי'אמר המלך (דוד) לעמשא, הזעק לי את איש יהודה שלושת ימים. הלך עמשא להזעיק את יהודה, ויחר מן המועד אשר יעדו. אמר ליה: עמשא אכין ורקין דריש, אשכחינהו דפתיה להו במסכתא, אמר, כתיב 'כל איש אשר ימרה את פיך, ולא ישמע את דבריך לכל אשר תצונו, יומת', יכול אפילו לדבר תורה? תלמוד לומר 'רק חזק ואמץ!'. והנה אמרנו למעלה, דלא מיבעי למי שנקרא למלחמת הרשות והוא עוסק במצוה, לא יניח אותה כדי ללכת למלחמה, אלא אפילו מי שנקרא למלחמת מצוה, אם הוא עוסק במצוה לא יניח אותה כדי ללכת למלחמה, כי העוסק במצוה אחת פטור ממצוה אחרת שאליה הוא נקרא. ולפיכך גם אם הוא לא ידע לדרוש 'אכין ורקין', כיון שמצא אותם לומדים תורה אינו רשאי לדרוש מהם שיפסיקו את לימודם, כדי לצאת למלחמה שאליה בא עמשא לקרא אותם. ולכאורה יש ללמוד מכאן, שזכותו של המלך להוציא את העם למלחמה על מלכותו ניתנת לו מדין 'חרם המלך', וכוחו זה עדיף גם לצוות לבטל מצוה, אך בזה שנכתבה המלה 'רק' נשלל ממנו הזכות להטיל חרם המלך כדי לבטל מצוה, ויואב שלא ידע לדרוש 'אכין ורקין' חשב שגם כאן יש לצו המלך התוקף שלו.

יהי רצון מלפני אבינו שבשמים,

שנזכה לראות את מלוי הבטחותיו של הנביא יחזקאל (לז, בביכר):
 "ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל, ומלך אחד יהיה לכולם
 למלך, ולא יהיו עוד לשני גויים, ולא ייחצו עוד לשתי ממלכות עוד...
 ועבדי דוד מלך עליהם, ורועה אחד יהיה לכולם, ובמשפטי ילכו וחקותי
 ישמרו ועשו אותם"...

ויהי רצון עוד שנזכה גם לקיום נבואת הנביא ירמיהו (כג, ה'ו): "הנה
 ימים באים, נאום ה', והקימותי לדוד צמח צדיק, ומלך מלך והשכיל,
 ועשה משפט וצדקה בארץ. בימיו תיוושע יהודה, וישראל ישכון לבטח,

וזה שמו אשר יקראו

ה' צדקנו"

אמן, כן יהי רצון במהרה בימינו.